

Hanna Bazhenova

Demograficzne wyzwania Ukrainy

Populacja Ukrainy zaczęła się zmniejszać na długo przed lutym 2022 r. W przededniu rosyjskiej inwazji liczba ludności wahała się od 34,5 do 37,4 mln osób. Konflikt zbrojny katastrofalnie przyspieszył depopulację kraju oraz doprowadził do jeszcze większej deformacji struktury wiekowej i płciowej społeczeństwa. Wraz z licznymi niepowetowanymi stratami ludzkimi, mobilizacją, tradycyjną migracją zarobkową i wieloletnim ujemnym przyrostem naturalnym, masowy wyjazd Ukraińców za granicę stał się głównym wyzwaniem dla dalszego funkcjonowania państwa.

Sytuacja demograficzna w przededniu agresji. Jedyne spisy powszechne w dziejach niepodległej Ukrainy zostały przeprowadzone w 2001 r. Zgodnie z nim państwo zamieszkiwało prawie 48,5 mln osób, czyli o 3,7 mln mniej niż w styczniu 1993 r., kiedy liczba ludności osiągnęła historyczne maksimum – 52,2 mln. W dniu 1 grudnia 2019 r. na zamówienie rządu został przeprowadzony „elektroniczny spis ludności”. Jak wskazały jego wyniki, faktyczna populacja kraju wyniosła 37,3 mln osób, nie licząc obywateli na stałe mieszkających za granicą, na Krymie oraz w niekontrolowanych przez Kijów częściach obwodów donieckiego i ługańskiego. Jeśli jednak uwzględnić ok. 5,7 mln osób zamieszkujących terytoria niekontrolowane przez rząd, widać, że populacja Ukrainy z 2001 r. zmniejszyła się o ponad 11,3%. Ze względu na to, że spis został przeprowadzony m.in. z wykorzystaniem danych uzyskanych od operatorów komórkowych, demografowie podchodzili do niego dość sceptycznie. Zdaniem niektórych z nich, rzeczywista liczba ludności była wówczas znacznie mniejsza.

Słuszność tej opinii potwierdzają w szczególności dane Państwowej Służby Statystyki Ukrainy (PSSU), która na dzień 1 lutego 2022 r. oszacowała liczbę ludności (z wyłączeniem Krymu i miasta Sewastopol) na 41,1 mln osób¹. Podobne dane zostały również przytoczone przez Eurostat. Jednocześnie bez mieszkańców Krymu oraz Oddzielnych Rejonów Obwodów Donieckiego i Ługańskiego populacja kraju stanowiła już 37,4 mln osób. Niemniej w notatkach wyjaśniających do projektów budżetu państwa na lata 2023 i 2024 znajduje się informacja z powołaniem na PSSU, że na dzień 1 stycznia 2022 r. terytoria kontrolowane przez rząd Ukrainy zamieszkiwało jedynie 34,5 mln osób². Tak istotne rozbieżności doprowadziły do znacznych różnic w szacunkach dotyczących rzeczywistej liczby ludności kraju po inwazji Federacji Rosyjskiej.

Obecna populacja. Rosyjska agresja znacznie przyspieszyła depopulację kraju, powodując dziesiątki tysięcy nieodwracalnych strat w ludziach wśród wojskowych i cywilów. Według Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka liczba strat wśród ludności cywilnej do 24 września 2023 r. wyniosła 27 449 osób, w tym 9701 ofiar śmiertelnych i 17 748 rannych. Rzeczywiste liczby są jednak znacznie wyższe, ponieważ wiele przypadków wymaga dalszego potwierdzenia lub miały one miejsce na terytoriach frontowych, co utrudnia ich weryfikację. Dotyczy to przede wszystkim Mariupola, Łysyczańska, Popasnej i Siewierodonecka, gdzie odnotowano liczne przypadki śmierci i zranień wśród cywilów (zob. [„Komentarze IEŚ”, nr 564](#); [„Komentarze IEŚ”, nr 615](#)).

Rosyjska inwazja doprowadziła również do masowej migracji wewnętrznej i zewnętrznej (zob. [„Komentarze IEŚ”, nr 968](#)). We wrześniu 2023 r. Ministerstwo Polityki Socjalnej Ukrainy szacowało liczbę zarejestrowanych osób

¹ Державна служба статистики України, *Демографічна ситуація у січні 2022 року*, Експрес-Випуск, 18.03.2022, <http://www.ukrstat.gov.ua> [5.10.2023].

² Пояснювальна записка до проекту Закону України „Про Державний бюджет України на 2023 рік”, *Верховна Рада України* (ВРУ), 14.09.2022, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472> [5.10.2023]; Пояснювальна записка до проекту Закону України „Про про Державний бюджет України на 2024 рік”, *ВРУ*, 15.09.2023, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796> [5.10.2023].

wewnętrznie przesiedlonych w kraju na prawie 5 mln. Nie ma jednak dokładnych informacji na temat liczby Ukraińców przebywających za granicą, ponieważ każda instytucja stosuje własną metodologię obliczeń. Zdaniem dyrektora Instytutu Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Jewhena Hołowahy, od lutego 2022 r. kraj mogło opuścić nawet 20% populacji, czyli co piąty obywatel Ukrainy. Większość z nich to osoby w wieku produkcyjnym i dzieci, podczas gdy emeryci stanowią mniej niż 2% ogółu.

Według wysokiego komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw uchodźców od momentu pełnowymiarowej inwazji do 3 października 2023 r. ok. 6,2 mln Ukraińców opuściło kraj i nie wróciło. W szczególności ponad 5,8 mln uchodźców z Ukrainy zostało zarejestrowanych w państwach europejskich, m.in. 1,09 mln w Niemczech, 960 tys. w Polsce, 372 tys. w Czechach, 210,8 tys. w Wielkiej Brytanii, 190 tys. w Hiszpanii, 168 tys. we Włoszech, 119 tys. w Mołdawii oraz 109 tys. na Słowacji. Z kolei w Federacji Rosyjskiej pod koniec 2022 r. przebywało ok. 1,28 mln uchodźców z Ukrainy (zob. [„Komentarze IEŚ”, nr 938](#)). Dyrektor Instytutu Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy uważa jednak, że w Rosji może przebywać obecnie od 1 do 2 mln Ukraińców, w tym osoby o poglądach prorosyjskich lub te, które uciekły przed konfliktem zbrojnym z okupowanych terenów.

Jeśli uwzględnić szacunki Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy, całkowita liczba Ukraińców za granicą (łącznie z tymi, którzy wyjechali przed rosyjską inwazją) na dzień 21 czerwca 2023 r. wynosiła 8,177 mln. Na tym tle całkiem realistycznie wyglądają obliczenia Ukraińskiego Instytutu Przyszłości, według których w maju 2023 r. populacja kraju, z wyłączeniem terytoriów tymczasowo okupowanych, wynosiła jedynie 29 mln ludzi. Bardziej pesymistyczne szacunki przytaczają liczbę ok. 25 mln.

Dzietność. Tendencja spadkowa wskaźnika urodzeń na Ukrainie obserwowana była od 2013 r. i wynosiła ok. 7% rocznie. Jednak odpływ kobiet za granicę i zagrożenia dla bezpieczeństwa spowodowane działaniami wojennymi znacząco pogorszyły sytuację. Współczynnik dzietności w kraju spadł z 1,1 w 2021 r. do mniej niż 1 w 2023 r., podczas gdy do poziomu zastępowalności pokoleń powinien wynosić 2,1 dziecka na kobietę. W rezultacie, według danych PSSU, w pierwszej połowie 2023 r. urodziło się 96,8 tys. dzieci. Było to o 28% mniej w porównaniu z tym samym okresem w 2021 r., kiedy na świat przyszło 135 tys. noworodków.

Na spadek wskaźnika urodzeń wpłynęły następujące czynniki:

1. Znaczna liczba kobiet w ciąży wyjechała za granicę i urodziła dzieci w innych krajach. M.in. w Polsce w 2022 r. Ukrainki urodziły 13 748 dzieci, czyli dwa razy więcej niż w 2021 r.
2. Istotna część państwa znajduje się pod okupacją, w związku z czym nie ma informacji statystycznych na temat urodzeń na tych terytoriach.
3. Niektóre rodziny odkładają narodziny dziecka z powodu niepewności warunków życia w najbliższych latach.

Ludność pracująca i emeryci. Obliczenia Instytutu Demografii i Badań Społecznych im. M. W. Ptuchy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy pokazały, że liczba osób w wieku produkcyjnym skurczyła się z 17,4 mln w 2021 r. do 11,9 mln na początku 2023 r. Stanowi to spadek o prawie 32%. Jednocześnie, ze względu na masową migrację ludności, znacząco zmienił się rozkład terytorialny siły roboczej. W miejscach stałego zamieszkania przebywało 7,9-8,8 mln osób. To oznacza, że tylko 45-51% przedwojennej ludności w wieku produkcyjnym może nadal pracować w swoich regionach bez znaczących inwestycji w tworzenie warunków do życia. Według danych Ukraińskiego Instytutu Przyszłości łączna liczba zatrudnionych wynosi obecnie ok. 9,1-9,5 mln, wraz z pracownikami sektora publicznego i pracującymi emerytami.

Stosunek liczby ludności w wieku produkcyjnym do liczby emerytów jest obecnie krytyczny i stanowi poważne wyzwanie dla systemu emerytalnego Ukrainy. Na dzień 1 stycznia 2023 r. w kraju zarejestrowanych było 10,7 mln emerytów, z których 2,7 mln nadal pracowało. Jeśli sytuacja nie ulegnie zmianie, starzenie się społeczeństwa będzie narastało i w ciągu najbliższych lat w kraju potencjalnie może być dwa razy więcej emerytów niż osób aktywnych zawodowo.

Ryzyko trwałej migracji. Na początku rosyjskiej inwazji zdecydowana większość obywateli Ukrainy, którzy wyjechali za granicę, deklarowała zamiar powrotu do swego państwa. Tymczasem sondaż przeprowadzony przez

agencję badawczą Info Sapiens na zlecenie Centrum Strategii Gospodarczej w kwietniu-maju 2023 r. wykazał, że odsetek przymusowych migrantów planujących powrót na Ukrainę spadł do 63%. W rezultacie od 1,3 mln do 3,3 mln Ukraińców może pozostać za granicą, głównie w krajach europejskich. To z kolei oznacza, że potencjalne straty ukraińskiej gospodarki mogą stanowić od 2,7% do 6,9% PKB rocznie.

Dyrektor Instytutu Demografii i Badań Społecznych M. W. Ptuchy Ella Libanowa wyodrębnia dwie grupy zagrożone „niepowrotem”: 1) migranci przymusowi, którzy mogą liczyć na zwiększoną ochronę socjalną w państwach europejskich, m.in. rodziny wielodzietne, matki z małymi dziećmi i osoby o specjalnych potrzebach; 2) najbardziej wykwalifikowani i wykształceni obywatele, którzy mają zawód pożądany na rynku europejskim. Oczywiście jest to, że im dłużej trwają działania wojenne, tym bardziej Ukraińcy będą przystosowywać się do życia za granicą i będą skłonni do rezygnacji z powrotu.

Wnioski. Rosyjska agresja i spowodowana nią emigracja znacząco pogorszyły sytuację demograficzną na Ukrainie. Nieodwracalne straty ludzkie wśród wojskowych i ludności cywilnej, a także wysoka dynamika migracji obywateli za granicę doprowadziły do depopulacji oraz dalszej deformacji struktury wiekowej i płciowej ludności. Przedłużające się działania zbrojne, zniszczenie gospodarki, perspektywa długotrwałej powojennej odbudowy państwa, a także stopniowa integracja Ukraińców w krajach przyjmujących zwiększają ryzyko, że znaczna liczba przymusowych migrantów, w tym młodzieży, nie wróci na Ukrainę. W perspektywie średnio- i długoterminowej doprowadzi to do istotnego pogorszenia potencjału demograficznego kraju.

Jak pokazuje doświadczenie innych państw, im dłużej trwa konflikt, tym mniej prawdopodobne jest, że przymusowi migranci będą chcieli wrócić. Ponadto emigracja do krajów bogatszych i większe oddalenie od granic Ukrainy również zmniejszają perspektywę powrotu po zakończeniu działań zbrojnych. Zatem w najbliższej przyszłości depopulacja państwa będzie postępować, a liczba ludności w wieku produkcyjnym będzie się zmniejszać. Jednocześnie zwiększy się dysproporcja między ludnością zdolną do pracy a emerytami. Tendencje te negatywnie wpłyną zarówno na stan systemu emerytalnego, jak też na dynamikę powojennej odbudowy i rozwoju gospodarczego Ukrainy.